

เปลี่ยนวิกฤติเป็นพลัง : การรวมตัวของชาวแจ้ซ้อนเพื่อสิทธิในผืนดินและการสร้างชีวิตที่มั่นคง

วาทัญญ คำมี

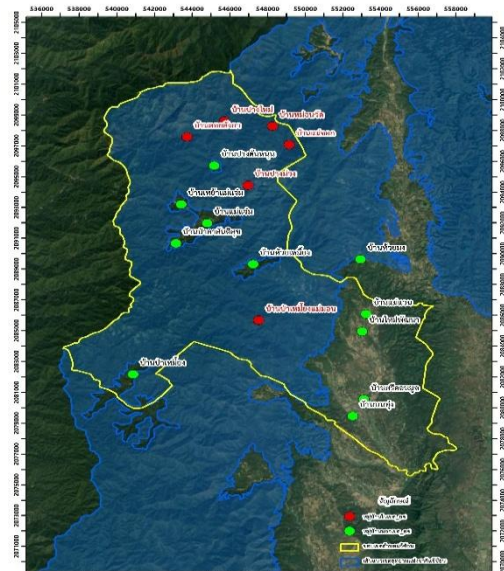
“เมื่อเราไม่ใช่เจ้าของปัญหา เราไม่มีวันเข้าใจมันอย่างแท้จริง” เบื้องหน้าของชุมชนที่เต็มไปด้วยเส้นแห่งวัฒนธรรม อัตลักษณ์หัตถกรรมล้านนา แหล่งท่องเที่ยว มีนักท่องเที่ยวมาใช้บริการและจับจ่ายใช้สอย สร้างรายได้ให้กับชุมชนอย่างเป็นกอบเป็นกำ ดูเหมือนว่าทุกอย่างกำลังดำเนินไปได้ดี แต่เบื้องหลังกลับซ่อนปัญหาที่คนภายนอกมองไม่เห็น ยังมีหลายครอบครัวที่ไม่มีไฟฟ้าใช้ ไม่มีโรงเรียน ไม่มีถ นนสำหรับสัญจรหรือขนส่งผลผลิตทางการเกษตร ที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยไม่มีความมั่นคง เพราะตั้งอยู่ในพื้นที่ทับซ้อนกับป่าสงวนและอุทยาน ซึ่งเป็นปัญหาที่เรื้อรังและยังไร้ทางออก...ถึงเวลาแล้วที่ “เจ้าของปัญหา” จะรวมพลัง ลุกขึ้นสะท้อนความจริงที่ถูกซ่อน และร่วมกันหาทางแก้ไข บนพื้นฐานของความเข้าใจและข้อตกลงร่วมกัน เพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงอย่างแท้จริง ให้กับชุมชนของตนเอง

บริบทชุมชนตำบลแจ้ซ้อนกับความขัดแย้งเรื่องสิทธิในที่ดิน

ตำบลแจ้ซ้อน อำเภอเมืองปาน จังหวัดลำปาง เป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีประวัติศาสตร์ยาวนาน ตั้งอยู่บนพื้นที่กว่า 494,591.44 ไร่ ประกอบด้วย 13 หมู่บ้าน รวมประชากรทั้งสิ้น 7,559 คน จาก 2,833 ครัวเรือน แบ่งเป็นชาย 3,859 คน และหญิง 3,700 คน

แจ้ซ้อนมีความโดดเด่นด้านวัฒนธรรมและวิถีชีวิตดั้งเดิม เป็นพื้นที่ที่สะท้อนอัตลักษณ์ของสองวัฒนธรรมสำคัญ คือ วัฒนธรรมมอญจากพื้นที่ราบ และ วัฒนธรรม "คนป่าเมือง" จากพื้นที่สูง ซึ่งผสานกลมกลืนกันผ่านการอยู่อาศัยและทำกินของชุมชนมายาวนาน

หากจะกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนตำบลแจ้ซ้อนกับผืนป่า ต้องย้อนกลับไปในปี พ.ศ. 2484 ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ เมื่อรัฐประกาศใช้ พระราชบัญญัติป่าไม้ โดยกำหนดให้พื้นที่ที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์หรือไม่มีการใช้ประโยชน์ใดๆ เป็น “พื้นที่ป่า” ทั้งหมด ต่อมารัฐเริ่มประกาศเขตพื้นที่อนุรักษ์ เช่น อุทยานแห่งชาติ และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ควบคู่กับการดำเนิน แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ และนโยบายจัดการทรัพยากรป่าไม้ ส่งผลให้ชุมชนที่เคยอาศัยอยู่ในป่าต้องเผชิญกับแรงกดดันจากการถูกจัดให้อยู่ในสถานะ “ผู้บุกรุก” และต้องอพยพออกจากพื้นที่ซึ่งเคยใช้ชีวิตและทำกินมาอย่างยาวนาน

ชาวตำบลแจ้ซ้อนได้ลุกขึ้นเรียกร้องสิทธิในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติ ด้วยการผลักดันพระราชบัญญัติป่าชุมชน จนเกิดเป็นภาพของประชาสังคมที่มีบทบาทชัดเจนในการอนุรักษ์ผืนป่าและสิ่งแวดล้อม แม้แนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนและการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร จะได้รับการยอมรับมากขึ้นในช่วงหลัง แต่ความร่วมมืออย่างจริงจังระหว่างภาครัฐกับชุมชนยังคงมีอยู่น้อย โดยเฉพาะในด้านการปฏิบัติแม้จะมีกฎหมายรองรับแต่การดำเนินงานในพื้นที่จริงกลับยังไม่สะท้อนถึงความร่วมมืออย่างแท้จริง

บ้านมั่นคงในป่า : การสร้างความมั่นคงในที่อยู่อาศัยของชุมชนตำบลแจ้ซ้อน

เมื่อชาวบ้านตำบลแจ้ซ้อนต้องเผชิญกับความไม่มั่นคงในที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่ป่าและอุทยาน พวกเขาได้รวมตัวกันเรียกร้องสิทธิในการอยู่อาศัยอย่างมั่นคง พร้อมทั้งจัดสรรพื้นที่ให้สามารถรองรับครัวเรือนขยายของลูกหลานในอนาคตได้ ภายใต้ความร่วมมือระหว่างชุมชน หน่วยงานป่าไม้ อุทยานฯ และคณะทำงาน “บ้านมั่นคงชนบทตำบลแจ้ซ้อน” จึงเกิดข้อตกลงให้กันเขตพื้นที่อยู่อาศัยและที่ทำกินออกจากเขตป่าอย่างเป็นสัดส่วน พร้อมทั้งกำหนดขอบเขตการใช้พื้นที่และแนวทางการพัฒนาอย่างชัดเจน

หลังจากที่ได้กันพื้นที่อยู่อาศัยแยกออกจากป่าแล้ว ในปี 2565 ตำบลแจ้ซ้อนได้นำเสนอโครงการบ้านมั่นคงชนบทต่อสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน หรือ พอช. เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวบ้านจำนวน 257 ครัวเรือน งบประมาณรวม 12,882,582 บาท เพื่อปรับปรุงซ่อมแซมและสร้างบ้านใหม่ทดแทนบ้านเดิมที่ทรุดโทรมเสื่อมสภาพ และไม่ปลอดภัยต่อการอยู่อาศัยแทนบ้านหลังเก่าที่ปลูกมานานนับสิบปี ซึ่งส่วนใหญ่สร้างจากไม้ที่หาได้จากในป่าใกล้บ้านทั้งหลังคาและฝาบ้านที่ทำมาจากหญ้าคา และไม้ไผ่ โครงบ้านที่เป็นไม้เนื้ออ่อน จึงผุพังเร็วขาดความทนทาน นอกจากนี้ บ้านหลายหลังไม่มีห้องน้ำหรือมีแต่ไม่ถูกสุขลักษณะ ขณะเดียวกันความไม่มั่นคงในสิทธิที่ดินยังทำให้ไม่สามารถสร้างบ้านใหม่เพื่อรองรับครอบครัวขยายได้ต้องอาศัยอยู่บ้านเดิม ซึ่งบ้านบางหลังอยู่รวมกันในบ้านที่มีขนาดเล็ก ส่งผลให้เกิดปัญหาความแออัด

ภาพก่อนและหลังการปรับปรุง ซ่อม สร้างบ้าน ในโครงการบ้านมั่นคงชนบทตำบลแจ้ซ้อน

เมื่อมีการกันเขตที่อยู่อาศัยเป็นสัดส่วน และมีงบประมาณโครงการบ้านมั่นคงมาสนับสนุน ทำให้สามารถต่อเติมและสร้างบ้านใหม่ในบริเวณที่ดินเดิมได้ ซึ่งมักอยู่ในบริเวณเดียวกับที่ตั้งบ้านเดิม ชาวบ้านได้รับงบประมาณสนับสนุนการปรับปรุงซ่อมแซมหรือสร้างที่อยู่อาศัยตามกรอบโครงการบ้านมั่นคงชนบท โดยพื้นที่ที่มีโฉนดได้รับงบประมาณครัวเรือนละ 25,000 บาท และพื้นที่ไม่มีโฉนด ครัวเรือนละ 45,000 บาท งบประมาณดังกล่าวถูกเปลี่ยนมาเป็นวัสดุก่อสร้างบ้าน มีการสั่งซื้อไม้แปรรูปและเหล็กมาทำเป็นโครงหลังคาบ้านแทนไม้ที่เคยตัดหาจากป่าในชุมชน เปลี่ยนหลังคาจากหญ้าคามาเป็นกระเบื้อง ฝาเซอร่า อิฐบล็อกเข้ามาแทนผนังไม้ไผ่ และแผ่นซีเมนต์บอร์ดเป็นที่รองพื้น ทำให้โครงสร้างและตัวบ้านมีความแข็งแรงและคงทนมากกว่าเดิม หรือบางบ้านมีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างให้แข็งแรงและใช้วัสดุในพื้นที่เป็นองค์ประกอบตามงบประมาณและกำลังทรัพย์ที่ดินมี ทำให้บ้านหลังใหม่ยังคงไว้ซึ่งกลิ่นอายวิถีดั้งเดิมของชุมชน แต่มีความมั่นคงปลอดภัยเพิ่มมากขึ้นกว่าเดิม

การออมเพื่อความมั่นคงของชุมชนตำบลแจ้ซ้อน

นอกจากนี้ ชาวบ้านได้มีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อที่อยู่อาศัย เมื่อปี 2565 มีสมาชิก 300 คน ปัจจุบัน มี เงินประมาณ 110,000 บาท มาจากเงินรายเดือนของสมาชิกและเงินสมทบจากผู้ที่ได้รับงบประมาณการปรับปรุงซ่อมแซมที่อยู่อาศัย เพื่อเป็นทุนในการซ่อมแซมบ้านและส่งเสริมการทำกิจกรรมอื่นๆ ต่อไป โดยกองทุนดังกล่าวมีแนวคิดการคืนทุน 5 เปอร์เซ็นต์จากคนที่ได้รับงบประมาณซ่อมสร้างบ้าน และกลุ่มอาชีพที่มีกำลังส่งคืนได้ นำมาเป็นทุนของชุมชนเพื่อซ่อมแซมบ้านที่ได้รับความเสียหายในอนาคตจากภัยพิบัติต่างๆ เช่น อุทกภัย สนับสนุนกิจกรรมพัฒนาชุมชน ส่งเสริมอาชีพและความเข้มแข็งของกลุ่ม เป็นต้น ซึ่งความร่วมมือในครั้งนี้ ไม่เพียงทำให้ชาวบ้านมีที่อยู่อาศัยมั่นคงและปลอดภัย แต่ยังวางรากฐานไปสู่ชุมชนที่พึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน

“ถนนออกแตก” เปิดเส้นทาง ปลดล็อคความยากลำบาก

ด้วยสภาพของพื้นที่ของตำบลเป็นพื้นที่สูง ล้อมรอบด้วยป่าเขาและภูมิประเทศที่ลาดชัน ถนนในหลายจุดยังเป็นทางดินโคลนซึ่งมักเกิดน้ำท่วมขังในฤดูฝน ทำให้การสัญจรของชาวบ้านเป็นไปด้วยความยากลำบาก โดยเฉพาะการขนส่งผลผลิตทางการเกษตรที่เป็นรายได้หลักของคนในชุมชน หนึ่งในความต้องการเร่งด่วนของชาวบ้าน คือ การสร้างถนน “ออกแตก” เพื่อแก้ปัญหาการเดินทางภายในพื้นที่ และเพิ่มโอกาสในการเข้าถึงตลาดและบริการขั้นพื้นฐานอื่นๆ โดยในระยะแรกได้มีการก่อสร้างถนน

ออกแตกระยะทางรวม 1 กิโลเมตร จำนวน 11 จุด ซึ่งช่วยบรรเทาความลำบากของชาวบ้านได้อย่างเห็นได้ชัด ทั้งในด้านการเดินทางและการขนส่งผลผลิต

โครงการถนนออกแตกไม่เพียงเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงในระดับชุมชนเท่านั้น แต่ยังจุดประกายความร่วมมือระหว่างหน่วยงานภายนอกกับชาวบ้าน โดยชุมชนได้เสนอแนวคิดและลงแรงร่วมกันสร้างถนนจนเห็น

ผลลัพธ์จริง ทำให้หน่วยงานเริ่มให้ความสนใจและอนุญาตให้มีการขยายการสร้างถนนนอกแตกได้เพิ่มเติมภายใต้ MOU และข้อตกลงร่วมกัน ทำให้การสัญจรในชุมชนมีความสะดวกสบายเพิ่มมากขึ้น

จากความแห้งแล้ง สู่การเก็บกักน้ำไว้ในหมู่บ้าน

นอกจากโครงสร้างพื้นฐานด้านถนนแล้ว อีกหนึ่งปัญหาสำคัญของตำบลแจ้ซ้อน คือ การจัดการทรัพยากรน้ำ โดยเฉพาะในช่วงฤดูแล้งและท่ามกลางภาวะโลกร้อนที่ส่งผลให้ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ประชากรที่เพิ่มขึ้นและ กิจกรรมทางการเกษตรที่ขยายตัว ทำให้ความต้องการน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคและการเกษตรเพิ่มมากขึ้น เพื่อตอบสนองต่อวิกฤตนี้ ชุมชนได้ร่วมกันสร้าง ถังกักเก็บน้ำ ไว้ใช้ภายในหมู่บ้าน อีกทั้งยังมีการติดตั้ง ระบบสูบน้ำ พลังงานแสงอาทิตย์ (โซลาร์เซลล์) ในหมู่บ้านที่มีแหล่งน้ำพื้นฐานอยู่แล้ว เพื่อให้การจัดการน้ำมีประสิทธิภาพและ ยั่งยืนมากขึ้น เพราะ “น้ำ” คือชีวิตของตำบลแจ้ซ้อน การเข้าถึงน้ำสะอาดและเพียงพอจึงกลายเป็นปัจจัยสำคัญ อันดับต้นๆ ที่ชุมชนให้ความสำคัญอย่างยิ่ง ทั้งในวันนี้และในอนาคต

ส่งเสริมอาชีพ สร้างเศรษฐกิจในชุมชน

ในโลกที่เศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ตำบลแจ้ซ้อนได้เริ่มต้นขับเคลื่อนการพัฒนาที่ยั่งยืนด้วยการ ส่งเสริมอาชีพ สร้างงาน และกระจายรายได้ให้คนในชุมชน โดยอาศัยทุนเดิมที่มีอยู่ทั้งภูมิปัญญาท้องถิ่น กลุ่มอาชีพ เดิม และทรัพยากรในพื้นที่ โดยหนึ่งในแนวทางสำคัญ คือ การพัฒนาต่อยอดกลุ่มอาชีพเดิม เช่น การฝึกอบรมเพิ่ม ทักษะ พัฒนาผลิตภัณฑ์ และส่งเสริมช่องทางการตลาดออนไลน์ เพื่อให้เข้าถึงผู้บริโภคได้กว้างขึ้น พร้อมทั้งเปิดรับ สมาชิกใหม่ที่สนใจเข้ามาเรียนรู้และขยายกลุ่มอาชีพให้เติบโตในระดับตำบล

นอกจากนี้ ชุมชนยังร่วมกันจัดทำแปลงกลางให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปลูกพืชผัก เลี้ยงสัตว์ และดูแลผลผลิตของตนเอง เป็นอีกหนึ่งรูปแบบของเศรษฐกิจพอเพียงที่จับต้องได้จริงในชีวิตประจำวัน ไม่เพียงเท่านั้น โรงเรียนในตำบลยังได้รับการส่งเสริมให้มีแปลงสาธิตความมั่นคงทางอาหาร เช่น แปลงปลูกข้าว ทำปุ๋ยอินทรีย์ เลี้ยงไก่ไข่ และปลูกพืชผักปลอดภัย เมื่อได้ผลผลิตก็มีการแบ่งปันไปยังโรงเรียนใกล้เคียง ไม่เพียงเติมเต็มโภชนาการให้กับเด็กนักเรียนแต่ยังสร้างแรงบันดาลใจให้โรงเรียนอื่นๆ นำไปพัฒนาต่อในแบบของตนเอง

สืบสานวัฒนธรรมล้านนาในดินแดนแจ้ซ้อน

ด้วยตำบลแจ้ซ้อนเป็นชุมชนเก่าแก่ ที่มีความงดงามทั้งในด้านภูมิทัศน์และวัฒนธรรม โดยเฉพาะการเป็น “ชุมชนหัตถกรรมล้านนา” ที่ผสมผสานความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ซึ่งล้วนมีรากวัฒนธรรมลึกซึ้งและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ เพื่อรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ชุมชนได้ร่วมกันสืบสานและส่งต่อมรดกทางวัฒนธรรมผ่านการสร้างกลุ่มเยาวชนคนรักดนตรีพื้นเมือง ซึ่งเปิดโอกาสให้คนรุ่นใหม่ได้ฝึกฝนทักษะการเล่นเครื่องดนตรีพื้นเมือง อาทิ กลองปฐา สะล้อ ซอ ซึง ถ่ายทอดองค์ความรู้จากครูภูมิปัญญาในชุมชนสู่มือของเยาวชนผู้มีใจรักในศิลปะ

นอกจากดนตรีแล้ว ยังมีการจัดงานประเพณีวัฒนธรรมชนเผ่าอย่างต่อเนื่อง เช่น ต้นจระเข้ กินข้าวใหม่ ไหว้ผีหลวง และเลี้ยงเจ้าพญาเมือง ซึ่งไม่เพียงเป็นการแสดงออกถึงศรัทธาและความผูกพันของชาวบ้านกับผืนดินบรรพบุรุษ แต่ยังเป็นเวทีสำหรับส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่มีเสน่ห์และน่าหลงใหล ซึ่งทุกกิจกรรมล้วนสะท้อนพลังของชุมชนที่ร่วมกันขับเคลื่อนสังคมให้แข็งแรงบนฐานของรากวัฒนธรรมดั้งเดิม พร้อมส่งต่อให้คนรุ่นใหม่ได้สืบสานต่อไปอย่างมั่นคงและยั่งยืน

“ป่าอยู่ได้ คนอยู่ดี”: การจัดการทรัพยากรอย่างรู้คุณค่าของแจ้ซ้อน

ในตำบลแจ้ซ้อนการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติไม่ใช่แค่หน้าที่ของใครคนใดคนหนึ่ง แต่เป็น "หัวใจของทั้งชุมชน" ที่ต่างช่วยกันปกป้องผืนป่าในฐานะแหล่งชีวิต ผ่านกิจกรรมที่หลากหลาย เช่น การปลูกป่าและบวชป่าเพื่อสร้างความศรัทธาและความเคารพต่อธรรมชาติ การจัดอบรมการทำแนวกันไฟ ในทุกหมู่บ้านเพื่อป้องกันไฟป่าที่อาจเกิดขึ้นในฤดูแล้ง การสร้างฝายชะลอน้ำเพื่อกักเก็บน้ำ สร้างความชุ่มชื้น และฟื้นฟูระบบนิเวศให้กลับมาอุดมสมบูรณ์ และที่สำคัญ คือ การปลูกฝังจิตสำนึกรักษ์ป่าให้แก่คนในชุมชนโดยเฉพาะเยาวชน ผ่านกระบวนการเรียนรู้และมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในตำบลแจ้ซ้อน ยังเป็นส่วนหนึ่งของโครงการบ้านมั่นคงชนบทตำบลแจ้ซ้อน ซึ่งไม่เพียงเน้นการพัฒนาที่อยู่อาศัยเท่านั้นแต่ยังครอบคลุมถึงการสร้างระบบนิเวศทางสังคมและธรรมชาติที่สมดุล โดยมีชุมชนเป็นผู้ออกแบบ ลงมือทำ และมีภาคีเครือข่ายมาร่วมสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง นับได้ว่าทุกกิจกรรมนี้ไม่ได้เกิดขึ้นเพียงเพื่อ “วันนี้” เท่านั้น แต่ยังเป็นการส่งต่อเจตจำนงของคนรุ่นก่อนให้คนรุ่นหลังได้มีคุณภาพชีวิตที่ดี ภายใต้แนวคิด “รักษ์ป่าเพื่อชีวิต รักษาชีวิตเพื่อป่า”

“บ้านมั่นคง” จุดเริ่มของการเปลี่ยนแปลงทั้งตำบล

เมื่อ “ที่อยู่อาศัย” ไม่ได้เป็นเพียงแค่เรื่องบ้านเพียงอย่างเดียว แต่กลายเป็น “ฐานรากแห่งการพัฒนา” ตำบลแจ้ซ้อนจึงใช้โครงการบ้านมั่นคงเป็นเครื่องมือสำคัญในการขับเคลื่อนความเปลี่ยนแปลงในทุกมิติของชุมชนจากการที่ชาวบ้านที่เป็นเจ้าของปัญหาลุกขึ้นมาจัดการตนเองอย่างเข้มแข็ง ทั้งวางแผน คิดภาพฝัน และลงมือพัฒนา

ตำบลร่วมกันอย่างเป็นระบบ ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนำไปสู่ความอยู่ดีมีสุขที่ทุกคนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ทั้งนี้ หนึ่งในพลังสำคัญคือการเกิดขึ้นของ คณะกรรมการคนรุ่นใหม่ ที่มีตัวแทนจากทุกภาคส่วน ทั้งชุมชนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคีพัฒนา มาทำงานร่วมกันในรูปแบบ “ทีมร่วม” เพื่อบริหารจัดการแผนงานและงบประมาณอย่างมีประสิทธิภาพ กระจายผลประโยชน์อย่างทั่วถึง ลดความเหลื่อมล้ำ และยกระดับศักยภาพผู้นำชุมชนทั้งด้านยุทธศาสตร์และการปฏิบัติ ในวันนี้ ตำบลแจ้ซ้อนจึงไม่ได้พัฒนาแค่บ้าน แต่ออกแบบ “เมืองเล็กที่น่าอยู่” ขึ้นใหม่ด้วยพลังของคนในพื้นที่และความร่วมมือจากทุกภาคส่วน จากบ้านหนึ่งหลัง สู่การเปลี่ยนแปลงทั้งตำบลอย่างมั่นคง และยั่งยืน